

VERES ANDRÁS

EGY MÉLTÁNYTALAN BÍRÁLATRA (SÁRKÖZY PÉTER RECENZÍÓJÁRÓL)

Az ItK ez évi első számában, a 115–123. lapon jelent meg Sárközy Péter recenziója, amelyet a „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen József Attila című tanulmánykötetről írt. Sárközy hol kedélyeskedve, hol pedig pökhendien tudtára adja a kötet pszichológus és pszichoanalitikus szerzőinek, hogy tökéletesen inkompetensek, ha egy költő műveit kell értelmezni. „A pszichoanalitikus szerzők által írt tanulmányok – szögezi le Sárközy – minden bizonnyal nagy kompetenciával íródtak, már ami József Attila betegségét illeti. Ugyanakkor kevésbé használhatók József Attila költői életműve »titkai«-nak megismerésére. Általában jellemző ezekre a tanulmányokra, hogy József Attila életművét és az azzal foglalkozó kritikai irodalmat csak részben, nagyjából ismerik.” (118.). Eljátszom a gondolattal: a kítűnő Freud Zsigmond mennyire ismerhette a *Hamlettel* foglalkozó (könyvtárnyi) „kritikai irodalmat”, az *Ödipusz királyéról* nem is beszélve; hogyan merészelhetett hát e művek jelentéséről nyilatkozni? Azt hiszem, Sárközy alapvetően félreérti az inkriminált írások célját és szerepét, hiszen eleve *nem* irodalomtörténeti érdeklődésű és szempontú tanulmányoknak készültek. Ettől még igen tanulságosak lehetnek a József Attila művészetével foglalkozó irodalomtörténetesek számára is. S talán eredendő ellenszenve az oka, hogy a tudós recenzens „pszichiáter orvos”-nak nevezi (a kötet másik lektorával együtt) Erényi Tibort, az ismert párttörténészt is (Uo.).

Igaz, a kérlelhetségetlen recensens előtt másoknak sincs valami sok becsülete. A költőről visszaemlékezéseket írt nőket egytől egyig megbízhatatlan tanúknak tartja (ugyancsak 118.). Szántó Judit vagy József Jolán talán nem érdemelnek sok kíméletet (egy keveset azért mégis), no de Vágó Márta?! Sárközy Péter ne tudná (ama bizonyos kritikai irodalomból), hogy éppen Vágó Márta volt az, aki József Attila szellemi tájékozódásának fontos területeiről (pl. az egzisztencializmus iránti érdeklődéséről) elsőként adott hírt? Vágó Márta könyve nemcsak nagyszerű emberi dokumentum, de forrásértékét tekintve is fölbecsülhetetlen jelentőségű (nem egy állítását utólag erősítették meg az előkerült tárgyi bizonyítékok).

Még nagyobb baj, hogy Sárközy, merőben félreértve és félremagyarázva a szerkesztők, Horváth Iván és Tverdota György előszavának némely megállapítását, érthetetlen indulatra gerjed, s aligha menthető politikai inszINUÁCIÓRA ragadtatja magát.

Az előszóban az olvasható, hogy a kötet szerzői igyekeztek szakítani a József Attila-irodalmat igencsak jellemző „bűnbakkeresés hagyományával”, ami a költő öngyilkosságának másnapján elkezdődött és már a kortársaknál általános lelki szükségletté vált (úgy érezték, hogy József Attila halálával el kell számolniuk, pontosabban: el kell *számoltatniuk* annak feltételezett okozóit, a betegségét állítólag félrekezelő analitikusoktól a költő különféle rendű és rangú vetélytársain át az illegális kommunista pártig). A szerkesztők úgy látják, hogy az effajta vádas-

kodások nem vezettek sehová sem, illetve túl messzire vezettek, s akadályozták inkább, mintsem segítették a tisztázó munkát. József Attila betegségét is, öngyilkosságát is nem egy, hanem sok tényező motiválta, melyek közül nem hagyható ki magának a költőnek személyisége sem. Ezért gondolják a szerkesztők, hogy szemben a széles körben osztott hiedelemmel, mely szerint „József Attila teljes elmagányosodásában, betegségének súlyosbodásában, végül öngyilkosságában a pártból való kizáratása döntő szerepet játszott”, valójában (ahogy a pszichiátereknek vagy a többi bűnbaknak) „a kommunista mozgalomnak [is] csekély szerepe lehetett”, már csak azért is, mert „a költő nem elsősorban az őt ért sérelmek miatt, hanem igenis elvi okokból távolodott el a párttól”, s betegségének elhatalmasodása idején már oly mértékben jutott túl e korszakán, hogy „bizalmas pszichoanalitikus feljegyzéseiben József Attila alig-alig emlékezik meg a mozgalomban őt ért számos sérelemről”.

Mármost Sárközy Péter meglepőnek és felháborítóknak tartja, hogy „a szerkesztők az előszóban szinte bocsánatot kérnek és megígérik, hogy nem kívánják folytatni a »bűnbakkeresés« hagyományait (azaz végre néven nevezni a József Attilát a mozgalomból eltávolítókat)” (116.). A kérielhetetlenül ítélező recenziens számára napnál világosabb „az igazság, természetesen, ha a költő igazára vagyunk kíváncsiak”, ami azt jelenti szerinte, hogy elegendő a verseket elolvasni, például a *Bánat* ismert sorait: „Csak egy pillanatra martak ki, csak. / Zúg, erdő elvtárs! Szinte csikorgok. / Egy pillanatra se martak ki, csak / az az elvaduló csahos rám támadt / s kijöttem, hogy erőm összeszedje, / mint a néni a gallyat, a bánat.” Miután idézi e két versszakot, Sárközy a következőket fűzi hozzá: „Ehhez nincs mit hozzátenni. Lezárva a kérdést, »megállapíthatjuk«: József Attila életében a kommunista mozgalom »csekély szerepe« »mindössze« abban állt, hogy a XX. század egyik legnagyobb szocialista (akár, ha úgy tetszik, kommunista) költőjét Moszkvából a magyar kommunista párt hivatalos képviselői fasisztának bélyegezték, itthoni »elvtársai« kiközösítették természetes életközegéből, és örültnek tartották. Annak megítélése, hogy mindez mennyiben járult hozzá »betegségének elharapózásához, halálának előidézéséhez« – már nem a mi dolgunk.” (117–118.)

Érdemes lenne hosszabban foglalkozni a recenziens stíláriis remekléseivel is; itt beérem azzal, hogy felhívjam a figyelmet arra: az „elharapózás” szó Sárközy legsajátabb leleménye, indokolatlanul került idézőjelek közé. De mit jelent az, hogy „nem a mi dolgunk” – ha egyszer éppen *ebben* nem ért egyet a szerkesztőkkel? Végül is illendő volna álláspontját valamelyest alátámasztania. S vajon mit jelent az, hogy József Attilát „természetes életközegéből” közösítették ki elvtársai? Mi volt a „természetes életközege”? Netán a kommunista mozgalom? Ernyire dogmatikus álláspontra nem is merek gondolni. Vagy mégis kellene? Hiszen amilyen magától értetődően tekinti Sárközy a *Bánat* című verset a költő pártból való kizáratása bizonyítékának, hasonlóval csak Horváth Márton ismert 1945-ös előadásszövegében lehet találkozni. Ajánlom olvasóim figyelmébe a *Lobogónk: Petőfi* című cikkgyűjtemény (Szikra, 1950) 41. lapját, ahol kimondatik: „A párt egy időre elfordult a költőtől, József Attila egyedül maradt. Az igazi szenvedés, az elviselhetetlen bánat, sőt egy időre a pesszimizmus ekkor – és csak ekkor – jelentkezik nála. A kizáratás hatása alatt írta ezt a verset” és itt következik a *Bánat* teljes szövege. De hát Horváth Márton vélekedése, amely az ötvenes évek elején közkinccsé vált, ma már elavult véleménynek számít.

A Stoll Béla által közzétett kritikai kiadásban a *Bánathoz* készült jegyzetben a következő olvasható: „Az Összes Művei első [1952-es] kiadása szerint a vers a költőnek a Pártból való kizárása után keletkezett. A vers szövege azonban mást mond (lásd a 7. sort: »Csak egy pillanatra martak ki, csak.«), s ezért a második [1955-ös] kiadás a jegyzetet így módosította: »A Párt egyes szektás elemeivel való vitája után...« Lehetséges, hogy a vers a moszkvai Sarló és Kalapács 1931. júniusi számában megjelent platformtervezet miatt keletkezett, amelyben azt írták a költőről, hogy »a fasizmus táborában keresi a kivezető utat«. Ezt látszik bizonyítani, hogy a költő a Fábry Zoltánhoz 1931. szeptember 2-án írt levelében a platformtervezettel kapcsolatban a »kimarni« szót használja, s ez a szó a versben is előfordul...” (I. m. 2. köt. 544.) Tehát van mit „hozzátenni” a *Bánat* értelmezéséhez. S ha már Sárközy másokon a József Attila életművével foglalkozó kritikai irodalom alapos ismeretét kéri számon: maga is megfogadhatná saját intelmeit.

Nemcsak a *Bánat* jelentése, de a moszkvai platformtervezet története és József Attilára gyakorolt hatása sem olyan kérdés, amely a Sárközy által követett leegyszerűsítő, fekete-fehér szemlélettel eredményesen vizsgálható lenne. Ha vette volna a fáradságot, hogy utánanézzon a *Kortársak József Attiláról* című gyűjtemény első kötetében a dokumentumoknak, tisztába jöhetett volna azzal, hogy a költő és a párt kapcsolata nem az emigráció véleményén múlott. Úgy tűnik, hogy az 1931-es moszkvai platformtervezet elsősorban Haraszti Sándornak a kolozsvári *Korunk* 1930. októberi számában megjelent súlyosan elítélő cikke nyomán alakította ki negatív véleményét. Az ominózus *Magyar eszerek* című írásában Haraszti – az ő (kommunista) nézőpontjából korántsem alaptalanul – éles bírálatban részesítette a parasztkérdést a magyar faj védelmével azonosító *Ki a faluba* című, József Attila és Fábián Dániel által közösen írt röpiratot, s nevezte (a korabeli mozgalmi zsargont használva) „fasiszta szellemű”-nek, aminek jelentése akkor, Hitler előtt, nem egészen az volt, mint napjainkban. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy most megjelent, „*Kemény a menny*”. *József Attila élete és pályája, 1927–1930* című könyvében Szabolcsi Miklós alaptalanul véli azt, hogy én *kizárólag* Harasztnak tulajdonítom a moszkvaiak befolyásolását; mindössze arról van szó, hogy eddig ez az írás az egyetlen kézzelfogható dokumentum, amelyről biztosan tudjuk, hogy az emigráció ismerte.)

Kétségtelen, hogy József Attilát igen érzékenyen érintette a megbélyegzés, választ is írt rá, amely kéziratban (és töredékben) maradt. De a *Korunkra* nem neheztelt meg érte, s nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a költőt becsülő Gergely Sándor (aki 1931 őszén elhagyta Magyarországot és Moszkvába utazott) elérte: a Sarló és Kalapács 1932. januári számában hozzászólás jelenjen meg, amely korrigálta a korábbi megítélést, József Attilát a proletárirodalommal „rokonszenvező író”-nak titulálva. (A platformtervezetet aláírók közül kettőnek, Hidas Antalnak és Illés Bélának itt is szerepelt a neve.) Tehát távolról sem olyan egyszerű és olyan jelentőségű kérdés az emigráció véleményének hatása, mint azt korábban, a hatvanas években hitte a szakma. József Attila eltávolodása a mozgalomtól mindenképpen, ettől függetlenül is bekövetkezett volna. A német kommunisták felelőssége Hitler győzelmében olyan politikai válságot tudatosított a költőben, ami utóbb nyílt vitába sodorta a párttal. Az engedetlen, „fegyelmezetlen” s ráadásul pszichoanalitikus kezelés alatt álló József Attila sem volt elfogadható a szektás, de egyszersmind az illegalitás nehéz körülményei között szigorú konspirációra kényszerülő mozgalom számára.

Horváth Iván és Tverdota György méltán gondolják úgy, hogy József Attila eltávolodása a mozgalomtól a költő részéről is motivált volt, ezt igyekeztek bizonyítani is. Sárközynek nem föltétlenül kell egyetértenie ezzel, de bizonyítania illik vagy legalább szakmai érvekkel jeleznie: miért nem ért egyet velük. „Nem a mi dolgunk” – írta. De hát akkor kié? Nem túl ízléses politikai megbélyegzésre alkalmas szándékot keresni a vitatott álláspont mögött. Pontosabban: helyett.